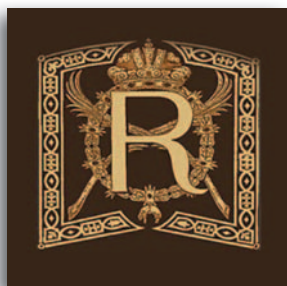

Cisterciácký opat Johannes Nucius

jako postava hudebních dějin zemí Koruny české

Obraz českých hudebních dějin období renesance byl dlouhou dobu utvářen primárně skrze osobnosti a prameny pocházející přímo z „našeho území“ Čech a Moravy.

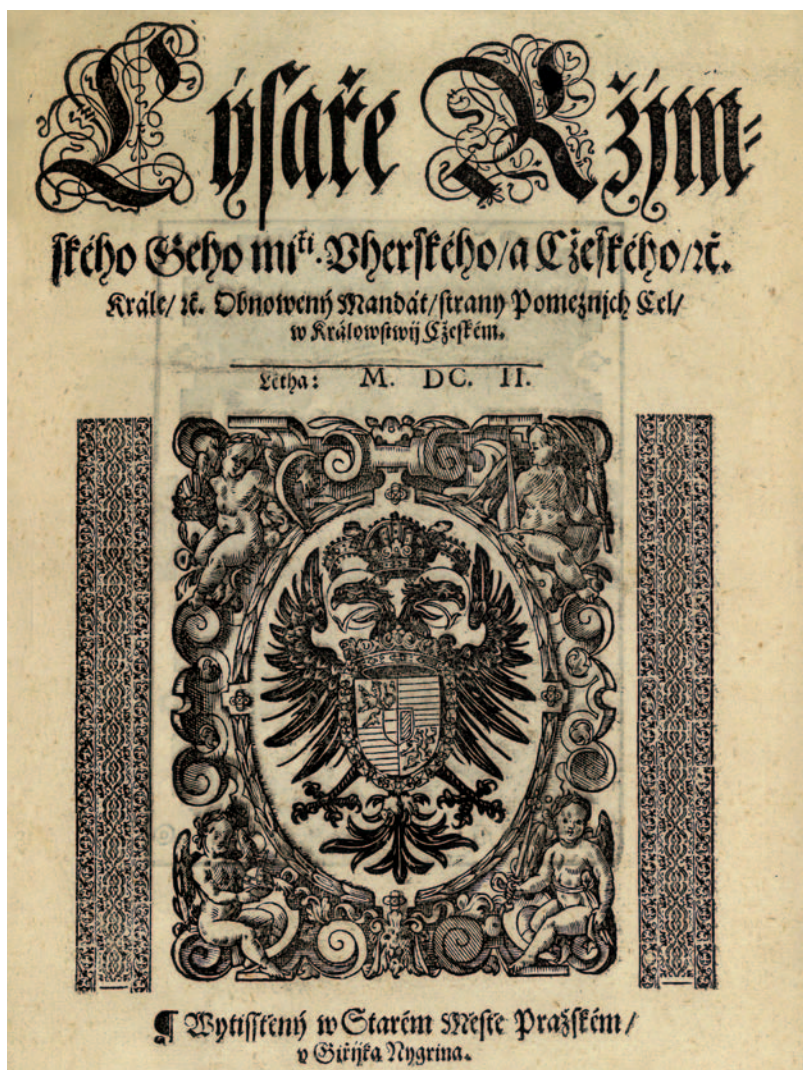
TEXT — MAGDALENA DOSTÁLOVÁ

Postupně se však do hudebního kánonu začaly dostávat i postavy původem odjinud, pro které se české země staly působištěm na postech kapelníků, varhaníků a muzikantů, a pokud byli i skladatelsky aktivní, v Praze jim často tiskem vycházely hudební sbírky.

České hudební dějiny dnes a před 400 lety

Jmenujme např. Phillipa de Monte, Jacoba Regnarta a Carla Luythona na dvoře Rudolfa II., Jacoba Handla Galla ve službách olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského, Nicolause Zangia jako kapelníka moravského zemského hejtmana Karla z Lichtenštejna či Johanna Knöfela působícího na pozici varhaníka v kostele sv. Jindřicha v Praze a také pravděpodobně v opavském farním kostele Nanebevzetí Panny Marie. Má ale kultura českých zemí přelomu 16. a 17. století stejné hranice jako dnes? V celé své šíři (zahrnující i pohledy sociologické,

Císařský znak užívaný v tiskárně Jiřího Nigrina na Starém Městě pražském kolem roku 1600.

filozofické) je tato otázka až příliš troufalá. Zúžíme-li její působnost pouze na oblast geografie, pak je odpověď jasně negativní. K zemím Koruny české mimo České království a Moravské markrabství do poloviny 18. století patřilo rovněž Slezsko a do roku 1635 i Lužice.

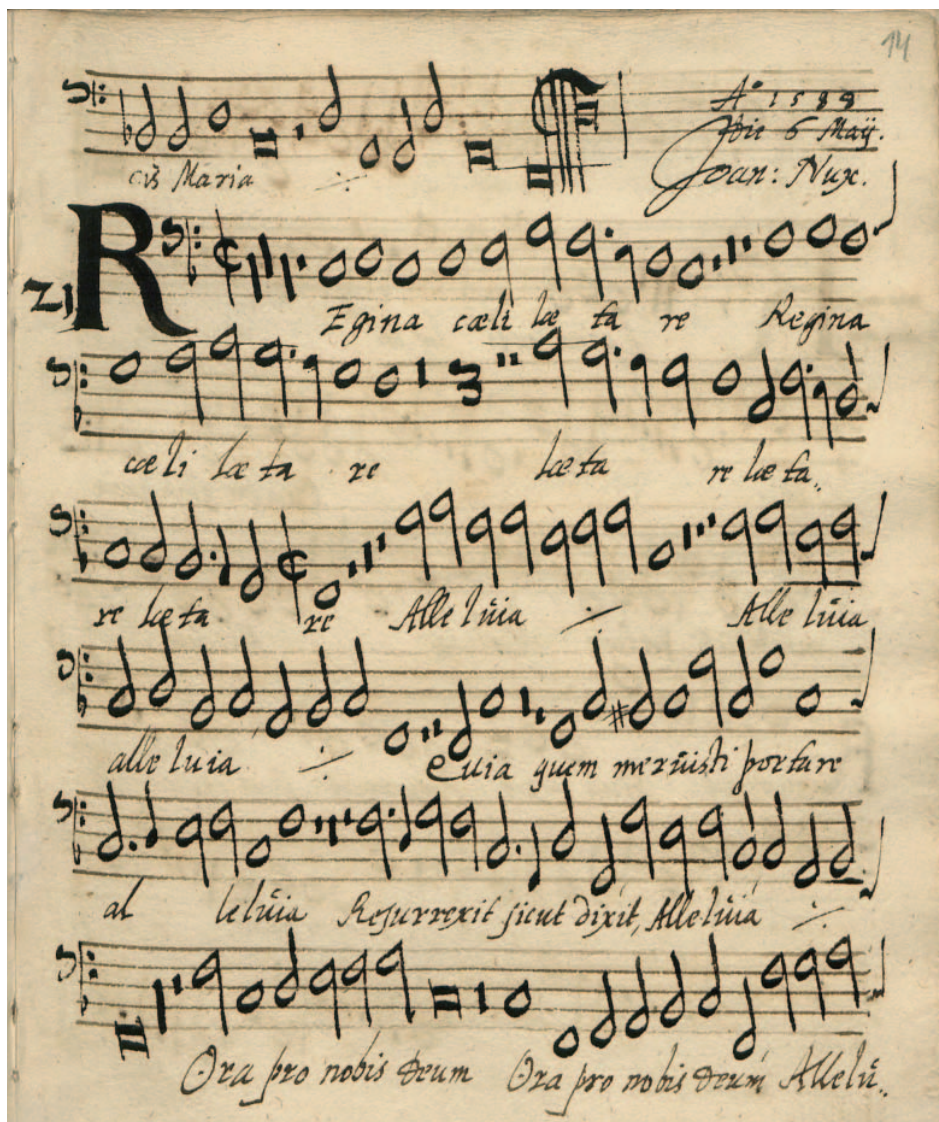
Byla by proto škoda ochuzovat českou historiografii o hudební dějiny odehrávající se dnes sice za našimi hranicemi, v té době však v rámci jednoho státního útvaru, jehož významná města i kulturní a vzdělávací instituce fungovaly ve vzájemném čilém kontaktu.

Silesiographia

Z této perspektivy sledujme příběh cisterciáckého opata a hudebního teoretika Johanna Nucia narozeného kolem roku 1556 ve Zhořelci/Görlitz (dříve území Horní Lužice, dnes patřící Německu). Tyto dva přívlastky, které s ním bývají spojovány nejčastěji, však nepokrývají jeho osobnost kompletně. Slezský kronikář Mikuláš Henelius z Hennefeldu (1582–1656) jej ve svém spisu *Silesiographia* jmenuje jako cisterciáckého opata a zároveň pozoruhodného hudebníka a básníka. Ve slovníku Johanna Gottfrieda Walthera z roku 1732 však už figuruje pouze jako hudební teoretik a autor traktátu *Musices poeticae* (1613), který je po Burmeisterově stejnojmenném pojednání (vydaném roku 1606) druhým spisem, jež věnuje pozornost hudebně-rétorickým figurám.

Hudební dění lužického Zhořelce

Johannes Nucius (1556–1620) své humanistické vzdělání získal pravděpodobně na zhořeleckém gymnáziu. Nejistota zůstává, protože dosud nebyly nalezeny žádné písemné zmínky o jeho roli studenta na tomto gymnáziu. Víme však, že zde mezi lety 1573 až 1582 jako kantor působil Johannes Winckler, který byl městskou radou každoročně oslovován ke komponování novoročních skladeb (nedochované, víme o nich jen díky městským účtům) a který je také prokazatelně autorem minimálně jedné čtyřhlasé svatební písně. Právě u něj se Nucius soukromě hudebně vzdělával, jak sám uvádí v předmluvě svého teoretického traktátu. Hudební dění ve Zhořelci se odehrávalo v několika rovinách. Na gymnáziu byly hudba a zpěv zařazeny do výuky na denní bázi a od roku 1587 zde byly v tiskařské dílně Ambrosia

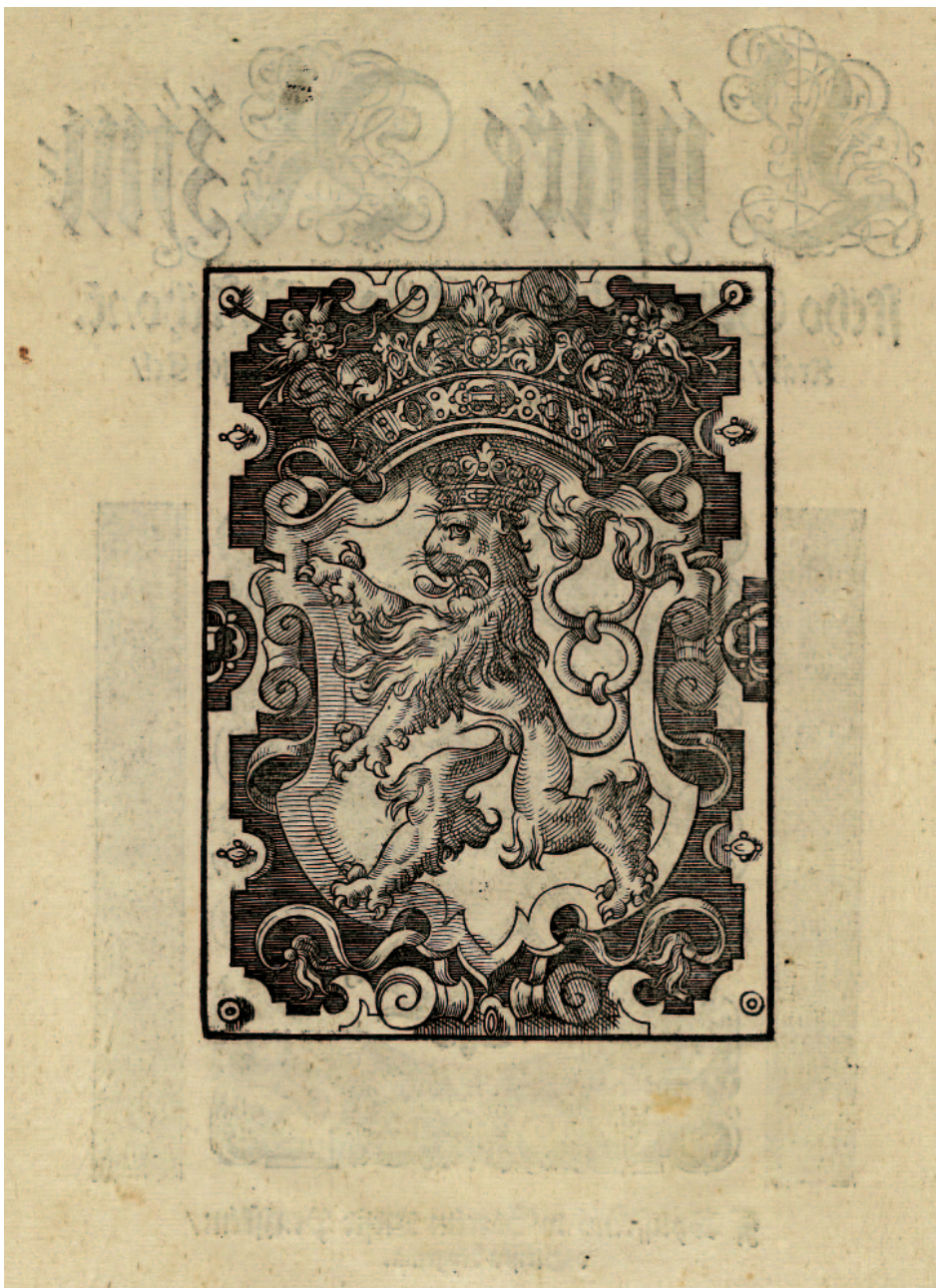

Hlasová kniha basu Mariale Georga Wolffa von Huldchönau – *Regina coeli* (Libr. Ms. 111, Varšavská národní knihovna).

Fritsche tištěny zpěvníky *Harmoniae Hymnorum Scholae Gorlicensis* s převážně čtyřhlasým hymnickým repertoárem. Propojení školy a kostela zajišťoval kantor, který byl zároveň vedoucím kůru kostela sv. Petra a Pavla. Odtud žádné dochované hudebniny neznáme, jelikož většina tamní sbírky skončila v plamenech při požáru roku 1691. O to cennější je pak inventář hudebnin kůru kostela z roku 1593, který dokladuje skladby místních kantorů Johanna Wincklera a Zachariase Puschmanna nebo také v Praze působícího Jacoba Handla Galla a Johanna Knöfela. A mezi autory nechybí ani osobnosti franko-vlámské polyfonní školy Josquin Desprez, Clemens non Papa, Orlando di Lasso a Jacob Vaet. Od druhé poloviny 16. století zde také fungoval hudební spolek měšťanů *Convivium musicum*, který se scházel k debatování

i příležitostnému muzicírování. Stálými členy byli primárně místní učitelé, učenci a radní. Jejich řady však příležitostně zpestřil nějaký host – mezi nimi například Johann Knöfel, Christoph Demantius nebo Jacobus Handl Gallus, kteří spolu kromě své přítomnosti věnovali také své skladby.

Druhým kantorem a blízkým přítelem v Nuciově okolí byl Georg Wolff von Huldchönau (snad z Hlučína). Nucius jej navštěvoval zejména v 80. letech v dolnoslezské Nise, kde Wolff působil jako písař a kantor. Z této doby se dochovaly dvě Nuciovy mariánské skladby, které byly ručně zapsány do hlasových knih sbírky 57 mariánských motet Georga Wolffa. I když obě skladby jsou známy z tištěných sbírek, pozornost poutají zejména svou datací (1587 a 1588, před vydání tiskem) a přípisem „in aedibus Georg. Wolffij faciebat Joan. Nucis“

Štůček z tiskárny Jiřího Nigrina se znakem českého lva.

(„v domě Georga Wolffa vytvořil (zkomponoval) Johannes Nucius“). Při volnějším překladu lze větu ale vykládat i jako zprávu o právě zapsaném a jediném dochovaném hudebním autografu Johanna Nucia.

Opat nebo skladatel?

Již rok předtím se však Nucius rozhodl ke vstupu do kláštera. V roce 1586 skládá řeholní slib a stává se cisterciáckým mnichem v klášteře v Rudách/Rauden. Tehdy na pozici opata figuroval jistý Michael Walther, shodou okolností (?) narozený v Nise, kterému Nucius věnoval svou první sbírku motet vydanou v Praze roku 1591. Z doby před vstupem do kláštera známe jen jednu skladbu *Fit porta Christi*

dochovanou v tabulatuře. Z tohoto pohledu hraje prostředí řádu v čele s Michaeliem Waltherem důležitou roli, jelikož mu poskytlo zázemí, kontakty i finance k tomu, aby se kompoziční činnosti mohl věnovat. Michael Walther nejprve studoval na jezuitské akademii v Olomouci, odkud pak přešel do vyšebrodského cisterciáckého kláštera. Právě on je nejpravděpodobnějším zprostředkovatelem vydání Nuciových sbírek motet pro pět až šest hlasů *Modulationes sacrae* v tiskařské dílně Jiřího Nigrina v Praze, jelikož udržoval přátelský kontakt s opatem Antonem z nedalekého zbraslavského kláštera, a dokonce u něj nějakou dobu před vydáním sbírky pobýval. Kromě dedikace je

Waltherovo jméno ve sbírce zhmotněno i hudebně – Nucius v motetu *Vana salus hominis* používá jako oslinátní motiv tenoru opatovo osobní motto *Dominus mihi adjutor* (Hospodin je mi pomocí).

Nucius v Rudách strávil pouze pět let. Ve stejném roce vydání jeho prvního opusu totiž získává post opata v dceřiném konventu Jemielnica/Himmelwitz, kde zůstal až do své smrti roku 1620. Hudebně věnoval takové množství času, že některé ekonomické povinnosti raději převedl na místního převora. Jeho aktivita je však zdokumentována srze přípisky v nově nabytých rukopisných misálech používaných při liturgii. Žádné hudebniny, ať jeho vlastní či pořízené, které jistě byly součástí tamní sbírky, se nedochovaly. Stejně jako kostel ve Zhořelci i klášter v Jemielnici totiž zachvátil roku 1617 požár.

Skladatelský odkaz

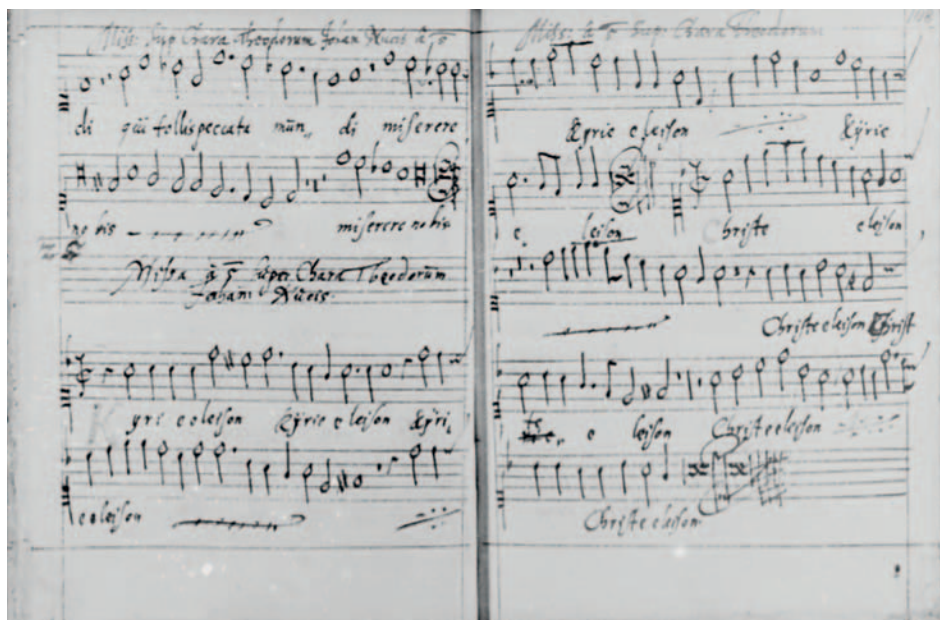
Dílo Johanna Nucia tak přežilo zejména díky dvěma tištěným sbírkám. Pro tisk té druhé, rozdělené do dvou knih (*Cantiones sacrae liber primus, liber secundus*) pro čtyři až osm hlasů, již nevyužil služeb pražské tiskárny, nýbrž byly vydány roku 1609 v Lehnici u Nikolaie Sartoria. Vzhledem k tomu, že v případě první knihy se jednalo o přetisk motet z *Modulationes sacrae*, dalo by se z praktických důvodů předpokládat, že skladatel vydání dalšího souboru skladeb svěří opět tiskárně Jiřího Nigrina. Ten však v roce 1606 umírá, a Nucius tak byl nucen najít jiného vydavatele. Svůj druhý opus věnoval dalšímu hudbymilovnému opatovi – Matyáši Rudolfovi z kláštera Lubuš/Leubus, který dle slov v předmluvě skladatele podporoval. Přestože je první kniha pouhým přetiskem motet ze sbírky z roku 1591, předmluva prozrazuje i nové informace. Například zde autor píše, že první vydání mělo být publikováno „*jussi Reverendi mei Praelati*“, tedy na příkaz opata. Toto prohlášení poutá pozornost, jelikož v té době cisterciácká řehole oficiálně polyfonní hudbu neschvalovala.

Celkově je autorsky Nuciovi připisováno 103 motet a dvě parodické mše – *Missa Cara Theodorum* na vlastní moteto a *Missa super Vestiva i colli* na Palestrinův madrigal. Z podstaty jeho poslání jsou skladby komponovány na duchovní texty převážně v latině. Nicméně se ve sbírkách objevují i moteta v němčině. Připomeňme jen, že u protestantských autorů se

skladby v mateřském jazyce objevují běžně, zatímco u katolíků dominovala spíše latina. Toto rozkročení mezi dvě konfese je však pro Nucia poměrně charakteristické. Vlastní mu byl protestantský Zhořelec a stejně tak i Nisa, která oproti Zhořelci zůstala i v době reformace katolická, a následně se dokonce stala centrem slezské rekatolizace. Také jeho skladby, ve kterých několikrát využil i typicky luteránské hymny (*Mitten wir in lebend sind*, *Vater unser*), nacházíme napříč středo-evropským prostorem v kostelích katolických i nekatolických. Umné textové snoubení latiny a němčiny, tedy techniku makaronismu typickou především pro protestantské vánoční hymny, použil v motetu *Freuet euch ihr Ausserwelten*.

Od Kasselu po Bardějov

Výše zmíněné rozšíření Nuciova díla je vůbec nejpřínosnějším zdrojem pro rekonstrukci představy o historickém vnímání jeho hudby. Dnes se s ní v repertoárech ansámbľů příliš často nesetkáváme, dochované prameny roztroušené po středo-evropském prostoru od Kasselu až po Bardějov však dobovou situací zajímavě ilustrují. V případě tisků je jedním z dokladů aktivního užívání sbírky množství vpisků a oprav přímo v notovém materiálu – takto poznamenané jsou například exempláře *Modulationes sacrae* kasselské kapely nebo hlasové knihy *Cantiones sacrae* používané v dolnoslezském cisterciáckém konventu Henrykov/Heinrichau. U rukopisů – zejména sborových knih a tabulatur –, které jsou většími opisy tisků, je zase předpoklad interpretační praxe dán samotným charakterem pramene. Písaři je pořizovali zpravidla pro kůr svého

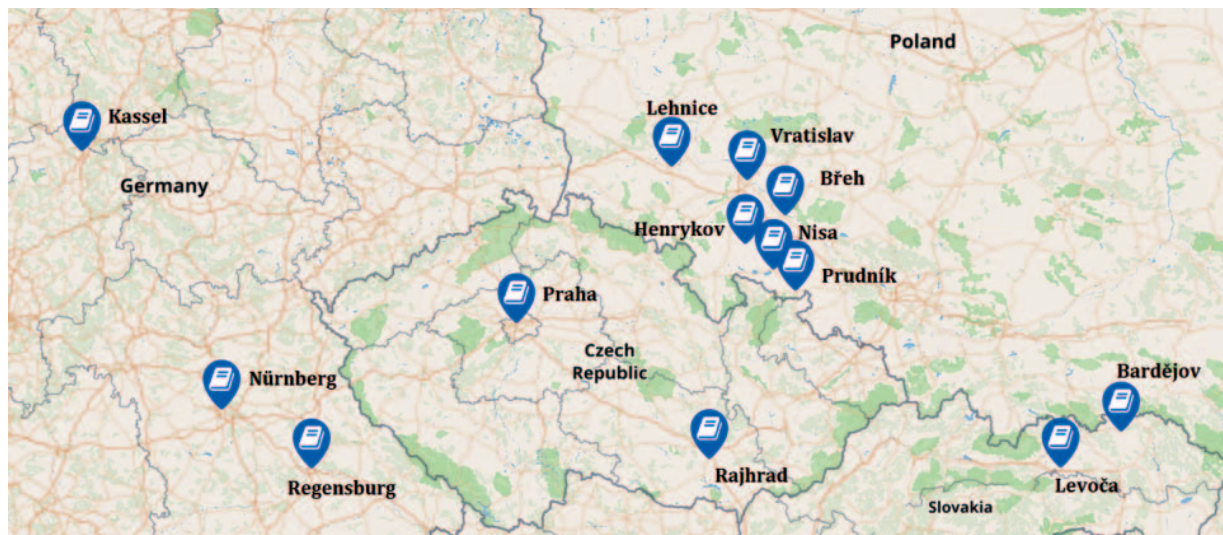
Hlasová kniha *discantu* – *Missa super Cara Theodorum* (Bohn Mus. Ms. 97, Státní knihovna v Berlíně).

kostela, kde pak skladby mohly být zpívány při liturgii. Takto v kánonu Nuciova díla stojí moteta zapsaná Friedrichem Lindnerem do sborové knihy pro kostel sv. Jiljí v Norimberku nebo také skladby v hlasových knihách kantora svatoalžbětinského kostela ve Vratislavi Simona Lyry. Jeho postava je pro zachycení Nuciova skladatelského odkazu jednou z nejdůležitějších, jelikož jeho zápisy obsahují také dvě mše, které, přestože je autor měl v plánu vydat, se tisku nikdy nedočkaly.

Kromě samotného hudebního a hudebně-teoretického otisku Johanna Nucia v českých dějinách jej můžeme sledovat také jako zajímavý hudebně-sociologický fenomén. Přestože víme o několika činných hudebnících a skladatelích mezi zemi klášterů, tato

tématika zatím není dostatečně badatelsky pokryta. Řádový opat, který většinu svého života strávil ve slezských kláštřích, a i přesto si dokázal vybudovat velmi bohatou sociální síť jak v rámci řádu cisterciáků, tak ale především mezi učenci a básníky z řad měšťanů, je pozoruhodným příkladem provázanosti jednotlivých kulturních center v rámci zemí Koruny české i za jejími hranicemi. ✕

Toto téma bylo autorkou podrobně zpracováno v diplomové práci Johannes Nucius (1556–1620). Život a skladatelský odkaz slezského hudebního teoretika a řeholníka. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav hudební vědy, 2021. Vedoucí práce: Mgr. Vladimír Maňas, PhD.

Mapa historické diseminace rukopisů a tisků včetně místa jejich vydání.